

עם הספר

בין עשרות המסות והרשימות שעמליה כהנא-כרמון פרסמה בעיתונות ובכתבי העת, מתייחדת חטיבה אחת של שבע מסות, המוקדשות כולן לעמידתן של נשים בעולם הספרות – נושא שהיה משורש נשמתה. הסופרת סימנה את הקשר בין המסות השונות כאשר הפנתה מן המאוחרות שבהן אל המוקדמות, וכך התוותה למעשה את קו המתאר לספר זה.

המסות התפרסמו בשנים 1984-1996. במובן מסוים זוהי כרוניקה של מאבק ובה־בעת גם קריאה למרד, לשידוד מערכות. עמליה כהנא-כרמון מדמה עצמה באחת המסות לאישה דון־קישוט, הנלחמת לבדה בטחנות רוח, ומצטיירת בכל המסות ככזאת. מוטל עליה לשכנע את הקוראים והקוראות, המאזינים והמאזינות (חלק מן המסות הן עיבוד לנאומים שנשאה) שבכלל יש כאן מאבק, שטחנות הרוח הדוממות הן בעצם ענקים מאיימים, או במילים אחרות, שמופעלים עליה, האישה הסופרת, אילוצים איומים מבעד לחזות שְלווה כביכול; שחזות זאת היא חלק מן המנגנון הכוחני, המכשיל, והיא שגוזרת על מאבקה שייראה מגוחך: דון־קישוט מול טחנת רוח. היא מלינה על מיעוט הנשים הכותבות, על בדידותה הלא־זוהרת במערכה ארוכת השנים, על המאבק האבוד מראש לזכות בקול ייצוגי ולא מסומן. רק במסה האחרונה היא מספרת על "שיטפון של נשים סופרות" ותמהה עליו. אלו כבר השנים של פריחת תרבות המקומונים, תחילת הביזור בשדה הספרות וירידת קרנה של תרבות הספר. כהנא-כרמון עומדת על הקשר שבין התפוררות ההגמוניה הספרותית לבין שגשוגן של היוצרות

הצעירות, ומדבריה משתמע שאמנם חל שינוי – אבל שמהותית, הדברים עומדים בעינם: גם הסופרות הצעירות שבאו זה מקרוב (רונית מטלון, אורלי קסטל-בלום, יהודית קציר, סביון ליברכט, לאה איני, אילנה ברנשטיין ואחרות) לא יצליחו היכן שהיא נכשלה, לא יוכלו לחרוג באמת מן התחום הצר שהוקצה לכתיבתן של נשים. מן הבחינה הזאת, כל כמה שהמסות הן מסמך תיעודי, בן-זמנו, כך הן מצביעות על דפוס קבוע, על-זמני, בספרות העברית ואולי בכלל בחברה הישראלית.

כהנא-כרמון מצטיירת במסות אלו לא רק כמעין גלגול נשי ומודרני של דון-קישוט אלא גם ככזה של המדינאי הרומי קאטו הזקן, שנהג לחתום כל נאום שלו באמירה, "ואת קרתגו יש להחריב", גם אם לא עסק כלל בעניין זה. היא מודעת לכך שדבריה עשויים לצרום לאוזן או לעין ואף להישמע תלושים, ואף על פי כן היא שֶׁבָּה וחוזרת עליהם מתוך שכנוע פנימי עמוק. החזרות המסוימות שיש בדבריה, בחלקן הן טכניות – אילו היה סיפק בידה לערוך בעצמה חטיבת מסות זו למקשה אחת, אולי הייתה משמיטה את חלקן – אבל נדמה שביסודן החזרות הן מהותיות. הן עצמן מעשה של סירוב, של התנגדות, של התעקשות. מן הבחינה הזאת, הן צוהר אל עומק הטקסט, שכולו התעקשות והתרסה. כהנא-כרמון מוותרת כאן מראש על אהבת הקוראים והקוראות: את קאטו הזקן אין אוהבים. אבל במקום האהבה באה ההערכה – לניתוח האנליטי ללא כחל ושרק, לנחישות, לדבקות בעקרונות, לאומץ – גם האומץ שלא להיאבה או לשאת חן. אומץ זה הוא שמוביל אל החופש ואל ניקיון הדעת, שרק הודות להם ניתן לומר דברים נכוחים.

במסות שֶׁבָּה ומופיעה המילה "חזון", כמעין חוט שני המכליב אותן זו לזו. במילון של עמליה כהנא-כרמון, מילה זו היא נרדפת לאידיאל הפתיבה, למה שכתובה ראויה נדרשת לממש. אלא שעל פי

רוב מונח זה מופיע כאן על דרך השלילה, כְּמָה שלא ניתן לממשו מתוקף הנסיבות המצמיתות: אלו כנפיים – שקוצצו. בהקשר זה מתבקש לחשוב על תמונת הסיום הנשגבת של 'אל המגדלור' מאת וירג'יניה וולף, כיצד לילי בריסקו נותרת לבדה עם הציור שפל כך הרבה טרחה עליו ולפתע מתברר לה שהוא אמנם יצירה העומדת בפני עצמה, על אף כל הקשיים והספקות המאפלים, ושהיא אפוא אמנית:

במהירות, כאילו משהו שם קורא לה לשוב, פנתה אל הבד שלה. הנה הוא – הציור שלה. כן, על כל הירוקים והכחולים שלו, הקווים שלו הנמתחים מעלה-מטה ולצדדים, הניסיון שלו לגעת במשהו. יתלו אותו בעליות גג, חשבה; ישמידו אותו. אבל מה זה משנה, שאלה את עצמה ואחזה שוב במכחול שלה. היא הביטה במדרגות; הן היו ריקות; היא הביטה ביד ביד שלה; הוא היה מטושטש. בעוצמה פתאומית, כאילו ראתה אותו בבהירות לשנייה אחת, ציירה קו, שם, במרכז. הוא מוכן; הוא גמור; כן, חשבה, כשהניחה את המכחול שלה בתשישות גמורה, זכיתי בחזון שלי.

(בתרגום ליה נירגד, פֶּן הוצאה לאור, 2009, עמ' 233).

*

ביולי 2018 התחלנו לאסוף את מלוא המסות והרשימות של עמליה כהנא-כרמון, מתוך רצון לשוב ולהנכיח את כתיבתה באפיק זה. עם חברתנו ד"ר לילך נתנאל מאוניברסיטת בר-אילן, שהייתה שותפה ליוזמה, החלטנו ראשית כול לכנס את שבע המסות המדוברות,

ובהמשך לפרסם מבחר נרחב מכתיבתה העיונית ובו פרשנויותיה ליצירותיה, רשימותיה על יוצרים ויצירות וראיונות נבחרים. לאחר מותה של כהנא-כרמון בינואר 2019 קיבלנו את ברכת הדרך מבני משפחתה. למדנו הרבה מרשימות ומחקרים על יצירתה וחייה פרי עטם של חוקרים ותיקים ובראשם ד"ר לילי רתוק ופרופ' אברהם בלבן, וכן מן המונוגרפיה שחיברה ד"ר נגה רוזנפרב, שראתה אור לאחרונה. מערכת "קו אדום" בהוצאת הקיבוץ המאוחד, בראשות גיורא רוזן, הסכימה לתת אכסניה נדיבה לכתב היד. תודתנו לכולם, ובנוסף לעורכת דבי אילון מ"קו אדום" וכן לד"ר רחל סטפק ופרופ' נורית גוברין, שהעמידו לרשותנו קובץ מוקלד של המסה "אשתו של ברנר רוכבת שוב".

תודה מיוחדת שלוחה לשופטים שזיכו את כתב היד בפרס משרד התרבות והספורט ליצירה בתחום הוצאת ספרי מופת לשנת תשע"ט: יורם מלצר, הלית ישורון וניסן שור, וכן לחברי הוועדה מטעם מרכז הספר והספריות שבחרו להעניק לספר תמיכה. בזכות כל אלה, אשתו של ברנר רוכבת שוב.

העורכים

אחרית דבר

“לה אין מה להשליך לים”

על מסותיה של עמליה כהנא-כרמון

יערה שחורי

“הן לא לשם תפירת כפתורים גמרו

ידידותי פקולטה פילוסופית!”

(לאה גולדברג, 'אבדות', עמ' 30)

כשעמליה כהנא הייתה פעוטה, המטפלות בקיבוץ עין חרוד תחבו לפיה מחית תפוחי אדמה. זאת הייתה, כפי שציינה, השיטה לגרום לה לאכול מה שלא חביב עליה. אותו זיכרון מוקדם של האכלה בכפייה נותר עבורה תמורר לכל מה שאינה מתכוונת לסבול בחייה, בכתביה, בביקורת שהופנתה כלפיה וכלפי ספריה. “עד היום אינני אוכלת פירה תפוחי אדמה”, כתבה בשנת 1989.¹ את המסות המקובצות כאן, שרובן כלל לא באו לעולם כמסות, יש לקרוא ברוח הזאת. סירוב למצב קיים בשעה שמכריחים אותך לבלוע את שאינך רוצה. התבוננות מפוכחת מאשליות, על מה שלכאורה נועד עבורך כדי להיטיב עמך. זוהי הצבעה על המקום המצומצם-עד-

---

* כל מספרי העמודים המופיעים בהמשך ללא ציון נוסף מכוונים אל הספר הנוכחי.
1 עמליה כהנא-כרמון, “מזיכרונותיו של דחליל” (תגובה), ‘ידיעות אחרונות’, “תרבות, ספרות, אמנות”, 28.7.1989, עמ' 25.

אימה שהועידה התרבות לאישה הכותבת, לא חדר משלה אלא לכל היותר עזרת נשים, תוואי מסוים, מוגבל בסכי עיניים.

שבע המסות שבחרנו לאגד כאן, שנכתבו בתקופה של שנים עשרה שנים, מניחות במרכז את ההוויה ואת תנאי ההתקבלות של נשים כותבות. בנוסח קולח ובהיר שמערב בין עדות אישית לבין הרחקה מטפורית כהנא-כרמון חושפת עד כמה הדיון עצמו אינו מובן מאליו. אפילו המונחים שיש לדבר בהם אינם מוסכמים. ספרות נשים? כתיבה נשית? האישה הסופרת?² שוב ושוב עולה השאלה, במה יש בכלל לדון כאן. הרי, כבר הסכימו רבים, אלה עניינים זניחים או לפחות עניינים שלכאורה סוכמו מזמן והם בגדר חדשות ישנות. דברים של מה בכך. ונדמה שבכל פעם אנו נידונים לחזור לעיפה למעין "גראונד זירו" שומם. כמו תמיד נתקעת אותה אצבע בעין הרואה, ומזכירה שאין כאן מה לראות. "המצאת לעצמך בעיה שאינה קיימת" מצטטת כהנא-כרמון במסה הראשונה בספר תגובה אופיינית לדבריה על "ההתנסות הקרויה להיות אישה סופרת".

בפרפרזה על דברי המלכה הלבנה ב'אליס בארץ הפלאות', 'תמיד מחר ריבה ואתמול ריבה, אבל אף פעם לא היום ריבה!' גם הדיון בספרות שכותבות נשים, באישה הסופרת, מוכרו תדיר כמאוחר מדי או כמוקדם מדי. קריאות הביניים עדיין מושמעות מול עצם הדיון. לשון "האם אינך מגזימה קצת?", טענות המתרות בדוברת, "לאט לך", ו"כלום יש בנמצא עניין שכזה להיענות בו?" מושמעות

---

2 בבחירה רטורית מבריקה הראתה כהנא-כרמון כי גם היא עצמה התקשתה עם עצם המונח, והנה כבר בפתח המסה הראשונה נאמר: "והייתה מי שלא הסתדרה עם הביטוי 'ספרות נשים'. זאת שלא הסתדרה עם הביטוי הנ"ל הייתה אני" (עמ' 13). מעבר לעדות אישית שאפשר לגזור מכאן, ניתן להיזכר גם בדבריה של וירג'יניה וולף ב'חדר משלך' כבהנחיית קריאה: "אני היא רק מילה נוחה לתיאור מישהי שאיננה יצור ממשי" (מאנגלית: יעל רנן, משכל, 2004, עמ' 14).

על פי רוב בשמה של אובייקטיביות קרת מזג, כאילו היו אותם מבקרים בלתי נלאים שופטים רואי כול, שהדיון מתנהל אי-שם למרגלותיהם ומצטייר כאיזו רגשה מופרזת, קפריזה או פרי מררה אישית. מקרה מצער שאין בו עניין לציבור.

למעשה, אלו הן דרכים שונות לומר שלכך לא ייקרא ידע. וזהו אחד העניינים העקרוניים העולים מהקריאה במסות, שיש לנסות ולהחזיקם כמו סיכות בפה התופרת המחכות להינעץ במקום הנכון. יש בנמצא ידע שנלמד ושנצבר כפי שישנה ספרות שכתבו נשים וכותבות נשים, יש היסטוריה והיסטוריוגרפיה הכוללת גם את מה שלא יכול היה להיכתב, ויש בנמצא גוף יצירות המכיל בתוכו חללים ריקים. ישנה מסורת של כתיבה, גם אם לא הוכרה ככזאת בזמן אמת. המסות הללו הן חלק מאותו גוף נצבר של ידע.

לאורך המסות עמליה כהנא-כרמון מתארת זאת מבפנים ומבחוץ, כסופרת שעברה מסלול של יצירה ופרסום, התקבלות והדרה, וכמי שמביטה, אולי מן הצד, כפי שהוטח בה, ומפיקה תובנות כלליות כדי לצייר מפה חדשה שתתאר דברים שבעבר כלל לא נראו כהכרחיים למיפוי. הצד הוא מקום שיש טעם להתבונן ממנו ולהתבונן בו, אומרת כהנא-כרמון. הרי היא עצמה חוותה על בשרה את הקושי אפילו להגדיר עצמה כסופרת. "עד לשנה האחרונה, לא הייתי מודעת לכך שיש לי בעיות להסתדר עם הכינוי הזה, סופרת", אמרה בריאיון שנערך עמה באוגוסט 1978, "למשל, בטפסים בהם יש לציין מה משלח-היד אף פעם לא עלה בדעתי לרשום סופרת. וכשמישהו היה פונה אליי בתואר הזה, לא הייתי יודעת לאן להסב את העיניים מרוב מבוכה".³ הסבת העיניים הזאת כרוכה במישרין בשאלה מי

---

3 דפנה אלון, "הצופן הפועל בין היודעים להבין", ריאיון עם עמליה כהנא-כרמון, במחנה גדנ'ע', מס' 11 (446), אב תשל"ח, אוגוסט 1978, עמ' 10.

יִקְרָא סוֹפֵר, אוּ אִם נִדְבַר גְלוּיּוֹת: מִיֵּהי סוֹפֵרֵת. הָאֵם נִדְרֶשֶׁת לַכֶּךָ הַגְּדֵרָה וְהַכְרָה מִן הַחוּץ, וּמִדּוּעַ בְּעֵצֶם גַּם אֵלֶּה לֹא יִסְפִּיקוּ? הָאֵם, לְמִשָּׁל, עֲשָׂרִים וָאַרְבַּע שָׁנִים שֶׁל כְּתִיבָה וּפְרָסוּם, כְּפִי שֶׁהָיוּ מֵאַחֲרֵי עֲמַלְיָה כְּהֵנָא־כְּרֵמוֹן בַּעַת הַהִיא, אֵינן דִּי בַּהֲן?⁴

בְּהִיוֹתָהּ מִסְאִית מַחֻנְנֵת, כְּתִיבָתָה חֲרִיפָה וּמְבִרִיקָה, אִירוֹנִית, מִשְׁעִשְׁעֵת לְעִיתִים (אֶפֶס שֶׁלֹּא עַל חֲשׁוֹן הַכָּאב שֶׁמְגוֹלֵם שִׁם), אֲמִיצָה וְרַבַּת הַמִּצְאֹת וּבַעֲיָקָר מְקַדֶּמָה אֶת זְמַנָּה. זוֹהִי כְּתִיבָה מִסְאִית מִן הַמְּדֻרָגָה הָרֵאשׁוֹנָה, כֹּזֶאת שֶׁאֵינן לְהַפְרִידָה מִצִּירְתָּהּ הַסְּפֻרֹתִית. בְּמִסּוֹתֶיהָ הִיא מִשְׁרַטֶּטֶת מְבִנִים שֶׁל כּוֹחַ הַמִּצִּיבִים עֲצָמִים כְּטַבְעִיִּים. מִיתוּסִים מְנוֹתְצִים וְהַתְּנַגְּדוּיּוֹת מְפּוֹרְרוֹת לְפִרְטִיָּהֶן. אַךְ אֵינן זֶה רַק מַעֲנָה בְּנוֹי כְּהַלְכָה לְשֵׁאלוֹת הַמְּבַקְשׁוֹת לְקַעֲקַע אֶת תְּקוּפוֹת שֶׁל הַדִּיוֹן, בְּבַחֲנֵינָתָּה "דְּעִי מָה שֶׁתְּשִׁיבִי", אֲלֵא מֵהַלֵּךְ תִּיאוֹרֵטִי וְסְפֻרֹתִי שֶׁמִּתִּיחַס לְדַבְרִים כְּהוֹיִיתֶם. טְקִסְט מְכוֹנֵן, 'חֹדֵר מִשְׁלֵךְ' מְקוּמִי.

סוֹפֵרֵת, קוּוִים לְדַמּוֹתָהּ

"אֵם דְּבוּרָה בְּאֵרוֹן הִיא הָאֵם הַגְּדוּלָה שֶׁל הַסּוֹפֵרוֹת הָעִבְרִיּוֹת, הִרִי עֲמַלְיָה כְּהֵנָא־כְּרֵמוֹן הִיא הַכּוֹהֵנֶת הַגְּדוּלָה שֶׁל הַסּוֹפֵרוֹת

---

4 בְּמוֹבֵן מִסּוּיִם, כְּהֵנָא־כְּרֵמוֹן רוֹצֵעָה אֶת רֵאשָׁה אֶל כּוֹתְלֵי הַהַגְּדֵרָה הַזֹּאת כְּבָר לְפָנֶי כְּתִיבַת הַמִּסּוֹת שֶׁלְּפָנֵינוּ. וְכֵן נִקְטָה לְעִתִּים בְּמַעֲיֵן הַגְּדֵרָה אֲרִיסְטוֹטֵלִית. "כֹּל סוֹפֵר הוּא אָדָם שְׁכוֹתֵב מִן הַזּוּוִיּוֹת אֵלֶיהָ הוּא נִקְלַע [...] בְּהַכְרָה אִם הוּא אִישָׁה, הוּא כּוֹתֵב כְּאָדָם שֶׁהוּא אִישָׁה" (טְלִי לִיפְקִין־שַׁחַק, "הָאוֹזֵן צְרִיכָה לְהִיּוֹת כְּרוּיָה לְרַעֲמִים הַמְּתַלְּגִלִּים בְּבִטָּן הָאֲדָמָה", רִיאִיוֹן עִם עֲמַלְיָה כְּהֵנָא־כְּרֵמוֹן, 'מְעִרֵיב', "סוֹפֵשְׁבוּעַ", הַמְּתַלְּגִלִּים 23.5.1997, עֵמ' 62). נוֹסַח זֶה, "אָדָם שֶׁהוּא אִישָׁה", מְלַמֵּד אוֹתֵנוּ גַּם עַד כִּמָּה אֶפִּילוֹ הַהַגְּדֵרָה עֲצָמָה נְדָמִית כְּלֵא טַבְעִית. אֵינן הַגְּדֵרָה פְּשוֹטָה, אוֹמֶרֶת לָנוּ עֲמַלְיָה כְּהֵנָא־כְּרֵמוֹן. הַפְּשֻׁטוֹת הִיא סוֹפּוֹ שֶׁל מֵהַלֵּךְ. הִרְגַע שְׁבוּ הָעֵרֶךְ כְּבָר יִכּוֹל לְהִיחַתֵּם בְּמִיּוֹן. כֵּן שֶׁאֵם הַכְּתִיבָה עֲצָמָה מִסּוּמְנֵת מְרֵאשׁ כְּדַבֵּר שֶׁאֵינן נַחֲלָתָהּ הַטַּבְעִית שֶׁל הָאִישָׁה, אִם עֲדִיין הַחִיבוּר בֵּין אִישָׁה וְסְפֻרֹת מְעוֹרֵר תְּהִיּוֹת וְנִיסּוּנוֹת צְמֻצוּם, הֵבֵה נִשְׁקָף אֶת הָאֲבִסְטוֹרִדִיּוֹת בְּהַגְּדֵרָה הַמּוֹרְכֶת רִכִּיב עַל רִכִּיב.